

EĞİTİMDE ve EĞİTİMLE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

*"Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir.
Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür."
T.C. Anayasası, Madde 10*

Eğitim hakkında kadın ve erkeklerin eşit olarak yararlanmasını sağlamak devletin anayasal yükümlülüğüdür. Eğitim hakkında kadın ve erkeklerin eşit olarak yararlanmasının ön koşulu toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır. Bu nedenle, devletin eğitim hakkıyla ilgili anayasal yükümlülüğünün temelinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması vardır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumun kadın ve erkeğin benzerlikleri ve farklılıkları ile üstlendikleri farklı rollere eşit değer vermesidir.ⁱ Bir diğer deyişle, devletin yükümlülüğü kız ve erkek çocukların okullu olma oranlarının eşit olmasını sağlamakla sınırlı değildir.

Devletin anayasal yükümlülüğünü tanımlarken iki temel soru ön plana çıkar:

1. Eğitim sistemi, kız ve erkek çocukların potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmeleri için eşit hak, özgürlük, koşul ve fırsatları ne derece sağlayabiliyor?
2. Eğitim süreci, toplumdaki egemen değer ve dinamikleri toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyecek biçimde ne ölçüde dönüştürebiliyor?

Bu iki temel soru aslında "Eğitim sisteminde toplumsal cinsiyet eşitliği" ve "eğitim yoluyla toplumsal cinsiyet eşitliği" olarak tanımlanabilir. Ne yazık ki bu sorular büyük oranda akademisyen ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan sınırlı bir çevrede tartışılıyor ve bu tartışmaların eğitim politikalarına gözle görünür bir etkisi olamıyor.

Elinizdeki belgede, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için büyük önem taşıyan yukarıdaki iki sorudan yola çıkılarak güncel duruma ilişkin ön değerlendirmeler yapılıyor.

Bu değerlendirmelerden hareketle sunulan önerilerin, Milli Eğitim Bakanlığı'nın da içinde olduğu daha geniş çevrelerce tartışılıp, eğitim politikalarına ve ilgili uygulamalara daha görünür bir şekilde yansımaya katkıda bulunacağını umuyoruz.

Mevcut Politika ve Uygulamalar, Eğitime Erişimde Eşitliği Sağlamada Tam Başarı Gösteremiyor; Kadın ve Erkeklerin Eğitim Hakkında Eşit Olarak Yararlanmalarını Sağlamaya Yetmiyor

Milli Eğitim Bakanlığı ve sivil toplum kuruluşlarının mevcut uygulama ve politikalarında ön plana çıkan bakış açısı, kadın ve erkeklerin eğitim hakkında eşit olarak yararlanması değil, kız çocukların ilköğretime % 100 erişiminin sağlanmasıdır. Kız çocuklarının okullu olması için öncelikle ailelerin bu eğitimi talep etmeleri gerektiği varsayılmakta, bu talebi yaratmak için de ikna ve teşvikler kullanılmaktadır.

Geçtiğimiz yıllardaki uygulamalarda, toplum önderleri tarafından aile ziyaretleri yapılması, yerel ve ulusal "ikna" kampanyaları düzenlenmesi, eğitim bursu ve şartlı nakit transferi gibi maddi yardımlar verilmesi ön plana çıkmıştır. Erişimde eşitliği izlemek için kullanılan temel göstergeler açısından bakıldığında, bu uygulamaların erişim konusunda olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim kız çocukların okullu olma oranı, hem ilköğretimde hem de ortaöğretimde kayıt, devam ve mezuniyette artış göstermiştir.ⁱⁱ Ancak 2000 yılında ilan edilen "Binyıl Kalkınma Hedefleri" kapsamında tüm dünya devletleri ile birlikte Türkiye'nin de kabul ettiği "eğitimin her kademesinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması" hedefinin gerçekleşmesi için, özellikle ortaöğretim kademesinde, katedilmesi gereken mesafenin uzun olduğu görülüyor.

Buna ek olarak, kız ve erkek çocukların eğitime erişimi konusunda ülkemizde iller, kırsal ve kentsel alanlar, sosyo-ekonomik kesimler arasında ciddi düzeylerde farklılaşma söz konusudur. Örneğin altı ilde iki erkek çocuğuna karşılık sadece bir kız çocuğu ilköğretimden mezun olmaktadır. Bu illerin tümü ülkenin doğu ve güneydoğusundadır.ⁱⁱⁱ Kırsal alanlarda ilköğretime devam etmeyen her üç çocukta ikisi kız çocuğudur. Zorunlu göçe maruz kalmış ailelerde, ilköğretim çağındaki on kız çocuğundan üçünün okula devam etmediği görülür.^{iv}

Erişim oranlarıyla ilgili bu rakamlar incelendiğinde, kız çocuklarının eğitime katılımlarını yükseltmek için uygulanan ikna yöntemleri ve maddi teşvik politikalarının, ilköğretime erişimde cinsiyet eşitliği açısından bir iyileşme sağladığı görülmektedir. Ancak erişimde niceliksel eşitlik tam olarak sağlanamamıştır.

Devletin anayasal yükümlülüğü olan eğitim hakkından kadın ve erkeklerin eşit olarak yararlanmasını sağlamak konusunda ise, mevcut politikalar ve uygulamalar oldukça dar bir etki alanına sahiptir. Eğitim hakkından kadın ve erkeklerin eşit olarak yararlanması için, öncelikle *eğitim sisteminde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması* ve buradan hareketle de, *eğitimin, toplumsal değer ve dinamikleri, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyecek biçimde dönüştürmesi* gerekir.

Toplumsal Değer ve Dinamiklerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Destekleyecek Biçimde Dönüşümü için Çok Boyutlu Politika Müdahaleleri Şart

Toplumsal değer ve dinamiklerin toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleşmesini destekleyecek biçimde dönüşümü, bireyin karar ve tutumlarında kısa süreli değişim sağlanmasının ötesinde bir süreci gerektirir. Bahsedilen dönüşüm, hem kişisel değerler sisteminde hem de bireyler arasındaki toplumsal ilişkilerde kökten bir değişimin gerçekleşmesiyle sağlanabilir. Eğitim, toplumsal değer ve dinamiklerin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayıcı şekilde dönüşümü için en etkili müdahale alanlarından biridir.

Böyle bir dönüşümün sağlanabilmesi için, eğitim sisteminin dışında, çalışma ve aile hayatı gibi diğer müdahale alanlarında da çeşitli politikaların uygulanması gerekir. Bu alanlarda, öncelikli olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yansıtan veya teşvik eden yasal düzenlemelerin değiştirilmesi gerekir. Ancak medeni hukuk, ceza hukuku veya iş hukukunda yapılan yasal değişikliklerin, toplumsal değer ve dinamiklerin dönüşümü konusunda etkili olabilmesi için: (i) devletin konuyla ilgili siyasi iradesini ve kararlılığını net ve tutarlı bir şekilde ortaya koyması ve (ii) yasal değişikliklerin sosyal politikalarla desteklenmesi gerekir.

Toplumsal değer ve dinamiklerin dönüşümünün önemli bir diğer boyutu, sosyal dışlanmanın toplumsal cinsiyet üzerindeki yansımalarıyla ilişkilidir. Sosyal dışlanma, temel olarak, devletin tüm vatandaşlarına eşit biçimde sağlaması gereken sosyal hakları, bazı gruplar için daha az sağlaması ve bu grupların sosyal haklarını daha az talep edebilmesi ile ilgilidir. Sosyal yapı içinde farklı gruplar, dil, ırk, etnik köken, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din, mezhep, bedensel özellikler, sosyo-ekonomik statü ve/veya coğrafi konum nedeniyle sosyal dışlanma deneyimini yoğun olarak yaşayabilmektedir.

Toplumsal cinsiyet ve sosyal dışlanma arasında çift taraflı bir ilişki söz konusudur. Bir yandan, toplumsal cinsiyet sosyal dışlanmaya yol açabilir. Diğer yandan sosyal olarak dışlanmış gruplarda, toplumsal cinsiyet eşitsizliği daha derin olarak yaşanabilir. Eğitime erişim konusundaki saptamalar, sosyal dışlanma ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi gösteren çarpıcı örneklerden biridir. Dünya nüfusunun yüzde 20'sini sosyal olarak dışlanmış gruplar oluştururken, ilköğretim çağındaki olup da okula devam etmeyen 60 milyon kız çocuğunun yüzde 70'i sosyal olarak dışlanmış gruplardandır.^v Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleşmesi için dikkate alınması gereken bir boyutun da, sosyal dışlanmanın azaltılması olduğuna işaret eder.

Mevcut Eğitim Sistemi, Toplumsal Değer ve Dinamiklerin Dönüşümünde Sınırlı bir Etkiye Sahip

Toplumsal değer ve dinamiklerin dönüşümünü sağlamak üzere devlet politikalarıyla müdahale edilebilecek en temel alanlardan biri eğitim sistemidir. Okullardaki öğrenme ve öğretme süreçleri, değer ve tutumları toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyecek şekilde dönüştürme potansiyeline sahiptir.

Konuyla ilgili bazı temel göstergeler, ülkemizdeki eğitimin bu dönüştürücü potansiyeli sınırlı bir düzeyde harekete geçirebildiğini gösterir. Örneğin, toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili temel bir gösterge olan aile içi şiddet rakamlarına bakıldığında, lise mezunu her üç erkekten birinin en az bir kere eşine fiziksel şiddet uyguladığı görülmektedir. Bu bağlamda, lise mezunu erkekler ile ilkokul mezunu erkekler arasında kayda değer bir fark olmadığı görülür.^{vi} Eğitimin kadına yönelik şiddet ve istismarla ilgili tutumlar üzerindeki etkisine bakıldığında, her on polisten yedisinin, her on hakim, savcı veya avukattan dördünün "Kadının dış görünüşü ve davranışları tecavüze yol açar" ifadesine katılması dikkat çekicidir.^{vii}

Toplumsal cinsiyet eşitliği açısından bir diğer gösterge, işgücüne katılım ve istihdam oranlarıdır. Türkiye ve AB ülkelerine karşılaştırmalı olarak bakıldığında, Türkiye'deki erkeklerin istihdam oranı AB ülkelerindeki erkeklerin istihdam oranına görece yakın iken, Türkiye'deki kadınların istihdam oranı AB ülkelerindeki kadınların istihdam oranının yarısından daha azdır.^{viii} Türkiye'de kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranları eğitim durumuna göre ayrıştırılarak incelendiğinde, lise altı eğitime sahip kişilerde cinsiyet farkı 49,4 puan (kadınlarda % 21,3, erkeklerde % 70,7), lise mezunu kişilerde 41,6 puan (kadınlarda % 31,7, erkeklerde % 73,3), yükseköğretim mezunu kişilerde ise 13,5 puandır (kadınlarda % 70,4 ve erkeklerde % 83,9).^{ix} Bu bağlamda, liseye devam etmenin işgücüne katılımında toplumsal cinsiyet eşitliği açısından kayda değer bir değişim yaratmadığı söylenebilir.

Yükseköğretim kademesinde bir ölçüde değişim yaşanmakta ancak işgücüne katılım açısından tam eşitlik yine de sağlanamamaktadır.

Kadına yönelik şiddet ve işgücüne katılımı ilgili bu veriler, eğitim sürecinin bireylerin toplumsal cinsiyetle ilgili değer, tutum ve davranışlarında yeterli bir dönüşüm sağlayamadığına işaret eder. Sonuç olarak, toplumda genel olarak kadının aile içindeki rolü ön planda kalmaya devam etmekte, eğitim ise kadının annelik rolünü daha başarılı oynaması için bir araç olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak, daha yüksek oranda kadının daha uzun süre eğitim alır hale gelmesine rağmen toplumsal cinsiyet rolleri açısından köklü bir dönüşüm gerçekleşmemektedir.

Eğitim Politikaları ve Ortamının Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Değerlendirilmesi Öncelikli bir İhtiyaç

Eğitimin dönüştürücü potansiyelinin ortaya çıkarılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yolunda önemli bir adımdır. Ancak, eğitimin dönüştürücü potansiyelinin gerçekleşmesi için öncelikle toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yol açan değer ve dinamiklerin eğitim sistemindeki yansımalarının saptanması ve değiştirilmesi gerekir. Bir diğer deyişle, önce eğitim politikalarının ve eğitim ortamlarının toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değerlendirilmesi ve sorunlu bileşenlerin değiştirilmesi gerekir.

Eğitim politikaları düzeyinde toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili ortaya çıkarılması gereken bilgilerden bazıları şunlardır:

- Genel olarak eğitimin ve özel olarak öğretim programlarının amaçları arasında toplumsal cinsiyet eşitliğinin yeri nedir? Ne önemdedir?
- Ders kitaplarının hazırlanma ve onay süreçlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik uygulamalar nelerdir? Ne derece etkilidir?
- Öğretmenler ve yöneticilere yönelik istihdam politikalarında toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirmeye yönelik uygulamalar var mıdır? Ne derece etkilidir?

- Hizmet-öncesi ve hizmet-içi eğitim süreçlerinde, öğretmen ve yöneticilerin toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyici değer ve tutumlar edinmelerine ilişkin uygulamalar var mıdır? Ne derece yaygın ve etkilidir?
- Okul ortamının iyileştirilmesine yönelik ulusal düzeyde politikaların geliştirilme süreçlerinde, toplumsal cinsiyet eşitliği bir ölçüt olarak yer alıyor mu? Diğer ölçütlerle karşılaştırıldığında, buna ne derece önem veriliyor?
- Eğitim bütçesinin hazırlanmasında, hem öğrenci hem personel düzeyinde toplumsal cinsiyet eşitliği bir ölçüt olarak yer alıyor mu?

Aynı konu eğitim ortamları düzeyinde değerlendirilirken şu bilgiler gereklidir:

- Okul yönetimi, öğretmenler ve müfettişlerin kadınlık-erkeklikle ilgili sahip oldukları değerler ve tutumlar nelerdir?
- Eğitim ortamında kız ve erkek çocuklar tarafından gözlemlenen ve içselleştirilen kadınlık-erkeklikle ilgili değerler nelerdir?
- Okul yönetimi, öğretmenler ve müfettişlerin eğitimle ilgili amaçları arasında toplumsal cinsiyet eşitliğinin yeri nedir? Ne önemdedir?
- Kız ve erkek öğrencilerin okula aidiyet duyguları ne şekilde farklılaşıyor?
- Eğitim ortamında yaşanan şiddet ve istismar gibi konuların toplumsal cinsiyet boyutu ne düzeyde değerlendiriliyor ve ele alınıyor?
- Kız ve erkek öğrencilerin öğrenme süreçlerine katılımı ve okul başarısı ne derece farklılaşıyor?

Bu konular, sistemin kendi içinde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik adımları ortaya koyduğu gibi, eğitimin toplumsal değer ve dinamikleri dönüştürme potansiyelini gerçekleştirmenin araçlarını da sunmaktadır. Bu konular üzerinden toplanacak bilgiler ve yapılacak değerlendirmeler, eğitim sisteminde ve eğitim yoluyla toplumsal cinsiyet eşitliğini

destekleyecek ve bu şekilde kadın ve erkeklerin eğitim hakkından eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak politika ve düzenlemelerin de başlangıç noktası olacaktır.

Eğitim Sisteminde ve Eğitim Yoluyla Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Sağlamaya Yönelik Önümüzde Birçok Fırsat Bulunuyor

Eğitim sisteminde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve eğitimin buradan hareketle, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyecek şekilde toplumsal değer ve tutumları dönüştürücü nitelik kazanması, politikalar ve düzenlemeler açısından kapsamlı bir değişim sürecini gerektirecektir. Eğitim reformunda gelinen noktada, bu değişim sürecinin somut adımlarının atılması için önemli fırsatlar mevcuttur:

- İlköğretim okulları için standartların oluşturulmasına yönelik hazırlıklar devam etmektedir. Standartlar oluşturulurken toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel bir ölçüt olarak yer alması şarttır.
- Öğretmen yeterlikleri sistemi ve okul temelli gelişim modelinin pilot uygulamaları devam etmektedir. Ulusal düzeyde yaygınlaştırılmadan önce, her ikisinin de toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyici şekilde gözden geçirilmesi önemlidir. Bu bağlamda, öğretmenlerin, değer ve tutumlarında toplumsal cinsiyet eşitliğini içselleştirmesini destekleyerek, öğrencilerin değer ve tutumlarını dönüştürücü rollerinin güçlendirilmesini sağlamak önemlidir.
- Yeni öğretim programına paralel olarak hazırlanan ders kitaplarının gözden geçirilme sürecinde içeriğin, cinsiyetçi öğelerden tamamen arındırılması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyici şekilde kurgulanması gerekir. Bu amaçla, öğretim programları ve ders kitapları üzerine çalışan uzmanların toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki duyarlılıklarının güçlendirilmesi ve Talim Terbiye Kurulu bünyesinde, kadın hakları alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının da içinde yer aldığı bir birim oluşturulması düşünülmelidir.^x

- Hizmet-içi eğitim modellerinin yenilenmesi için planlama süreci devam etmektedir. Yeni hizmet-içi eğitimlerin, içerik, pedagojik yöntemler ve uygulama modelleri açısından toplumsal cinsiyet eşitliğini temel bir ölçüt olarak alması önemlidir.
- Teftiş sisteminin gözden geçirilmesi sürecinde müfettişlerin öğrenme süreçleri ve okul ortamlarıyla ilgili değerlendirme ölçütlerinin toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla destekleyecek şekilde oluşturulması gerekir. Bu bağlamda, müfettişlerin hizmet-içi eğitim programlarının toplumsal cinsiyet bilincini geliştirici öğelere sahip olması düşünülebilir.

Eğitim hakkından kadın ve erkeklerin eşit olarak yararlanması ve öğrenme süreçlerinin toplumsal değer ve tutumları dönüştürücü potansiyelinin harekete geçirilmesi için kilit önemdeki bu fırsatların etkili bir şekilde değerlendirilmesi, eğitim sistemindeki politika ve düzenlemelerde ihtiyaç duyulan köklü ve kapsamlı değişim sürecinin ilk adımları olabilir. Bahsedilen değişim sürecinde temel olan, okul ortamında çocukların toplumsal cinsiyet eşitliğini yaşayarak öğrenmesi ve içselleştirmesidir. Eğitim ortamının ve öğrenme süreçlerinin bu görevi üstlenilmesi için öncelikle eğitim sisteminin kendisinin ve sistemde görev yapan kişilerin bu dönüşümü yaşaması şarttır.

Aysun Sayın, Çiğdem Aydın, Ece Yağman, Ertan Karabıyık, Hilal Kuşçul, Mesut Özcan ve Zeynep Kılıç'a eleştiri ve önerileri için teşekkür ederiz.

Bu politika notu AÇEV, ERG ve KA.DER ortaklığında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Kalkınma İşbirliklerine Toplumsal Cinsiyet Konusunun Entegre Edilmesi Hibe Programı" kapsamında gerçekleştirilen "Eğitimde ve Toplumsal Katılımda Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması" Projesi için hazırlanmıştır. Avrupa Birliği'nin görüşlerinin yansıtması.

"Eğitimde ve Eğitimle Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" belgesiyle ilgili görüşlerinizi Eğitim Reformu Girişimi'ne (erg@sabanciuniv.edu) iletebilirsiniz.

ⁱ USAID. *Glossary of Gender Terms and Concepts*. http://www.usaid.gov/our_work/cross-cutting_programs/wid/pubs/Glossary_Handout.pdf.

ⁱⁱ Eğitim Reformu Girişimi (2008). *Eğitim İzleme Raporu 2007*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.

ⁱⁱⁱ 2005-2006 eğitim-öğretim yılında ilköğretimde mezuniyette kız öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısına oranının % 50'nin altında olduğu iller Ağrı, Bitlis, Muş, Şanlıurfa, Şırnak ve Van'dır. Eğitim Reformu Girişimi (2008). *Eğitim İzleme Raporu 2007*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.

^{iv} Eğitim Reformu Girişimi (2008). *Eğitim İzleme Raporu 2007*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.

^v Lewis, M. A., & Lockheed, M.E. (2006). *Inexcusable Absence: Why 60 million girls still aren't in school and what to do about it*. Washington, DC: Center for Global Development.

^{vi} Altınay, A.G., & Arat, Y. (2007). *Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet*. İstanbul: Punto Baskı.

^{vii} Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (2003). *Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi*. www.kader.org.tr

^{viii} Türkiye'deki erkeklerin istihdam oranı % 64,3, AB ülkelerindeki erkeklerin istihdam oranı %72,5'tir. Türkiye'deki kadınların istihdam oranı %22,2, AB ülkelerindeki kadınlar istihdam oranı %58,3'tür. Eurostat 2007 yılı istihdam istatistikleri ve TÜİK 2007 yılı işgücü istatistiklerinden hareketle hesaplanmıştır. ec.europa.eu/eurostat ve www.tuik.gov.tr.

^{ix} TÜİK 2007 yılı işgücü istatistiklerinden hareketle hesaplanmıştır. www.tuik.gov.tr

^x Eğitimde ve Toplumsal Katılımda Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması Projesi Ulusal İzleme Grubu "Sivil Girişim" (2007). *Eğitimde eşitlik kızlara öncelik!* [Broşür]. İstanbul: AÇEV, ERG, KA-DER, "Eğitimde ve Toplumsal Katılımda Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması Projesi".